

2) Μὴ λησμόνει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν καὶ παρενθέσεις ἐν τῷ κειμένῳ καὶ ἐπίμετρα (Excuse) ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἀντικαταστήσουν σημειώσεις κάτωθεν τοῦ κειμένου.

3) Ἐσο φειδωλὸς εἰς τὴν χρῆσιν τῶν σημειώσεων καὶ γνώριζε ὅτι εἶσαι ἀπέναντι τῶν ἀναγνώστων σου ὑπεύθυνος διὰ ἐκάστην ἀνωφελῆ σημείωσιν. Ὁ ἀναγνώστης σου θέλει εἰς τὰς σημειώσεις νὰ εὐρίσκη ἐν θησαυροφυλακίῳ, ὃχι ἀποθήκην ἀχρήστων πραγμάτων.

4) Μὴ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν σου ἀνώτερον ἀπὸ τοῦ νὰ γράφῃς σημειώσεις, καὶ γνώριζε ὅτι οὐδέποτε δύνασαι νὰ εἶσαι τόσον περιφρόνητος ὥστε νὰ μὴ χρειάζεσαι νὰ παρουσιάσῃς καὶ ἀποδείξῃς τῶν λεγομένων σου.

5) Μὴ γράφῃς σημειώσιν, διότι ἐλησμόνησες τίποτε κατὰ τὴν κυρίαν ἔκθεσιν. Μὴ γράφῃς μεταγενεστέρως καθόλου τὴν σημείωσιν.

6) Μὴ γράφῃς τίποτε εἰς τὴν σημείωσιν, τὸ ὁποῖον θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ ἐν τῷ κειμένῳ γραφέν, καὶ μὴ γράφῃς καὶ τίποτε εἰς σημείωσιν, τὸ ὁποῖον εἶναι σπουδαιότερον τοῦ κειμένου.

7) Μὴ θεωρεῖ τὰς σημειώσεις ὡς κατακόμβας, εἰς τὰς ὁποίας ἐναποθέτεις τὰς προεργασίας σου, ἀλλὰ λάμβανε τὴν ἀπόφασιν νὰ τὰς καύσῃς ἐν ἀνάγκῃ.

8) Μὴ κάμνε ἀνευ λόγου ἀνάγκης τὰς σημειώσεις παλαιότεραν τῶν διαφόρων γνωμῶν. Ἐάν τὸ κάμῃς, τότε νὰ δίδῃς καὶ εἰς τὸν ἀντίπαλόν σου τὴν αὐτὴν εὐνοϊκὴν θέσιν ὅπως καὶ εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτὸν σου.

9) Προσπάθει νὰ μάθῃς τὴν τέχνην τοῦ νὰ συμπληρώῃς μὲ τὰς σημειώσεις τὴν εὐθύγραμμον μορφήν τῆς παραστάσεως, «νὰ παίξῃς συγχορδίας» (Akkorde einschlagen) καὶ «νὰ τὸ φέρῃς σὲ ἤχο ψηλά» (Obertöne bringen), ἀλλὰ νὰ μὴ παίξῃς ὄργανον τὸ ὁποῖον δὲν ξέρεις, καὶ παίξῃς τὸ ὄργανον αὐτὸ μόνον ὅταν ὑπάρχῃ ἀνάγκη.

10) Θέτε τὰς σημειώσεις πάντοτε ἐκεῖ ὅπου ἀκούου, ὃχι λοιπὸν εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου—ἐκτὸς ἐὰν τυπώῃς κανένα ἐκφωνηθέντα λόγον— καὶ μὴ δίσταζε νὰ δίδῃς δύο εἰδῶν σημειώσεις καὶ νὰ τὰς διακρίνῃς κατὰ τὸν τύπον, εἴναι τὸ ἀπαιτῆ ἢ ὕλη.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΜΕΛΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ—**Δημήτριος Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτος**, ὁ πρῶτος καθηγητὴς τῆς Φυσιολογίας ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ **Σπυρ. Λοντιᾶ**.

Χαίρω δυνάμενος σήμερον γὰ ἐκτελέσω ἱερὸν καθήκον καὶ ἀποτίσω φόρον τιμῆς πρὸς τὸν Δημήτριον Μαυροκορδάτον ἐκ τῶν πρώτων καθηγητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ πρῶτον εὐεργέτην αὐτοῦ.

Ὁ Μαυροκορδάτος ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγηθεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς δύο βασικὰς διὰ τὴν ὅλην Ἰατρικὴν ἐπιστήμας, τὴν Ἀνατομίαν καὶ τὴν Φυσιολογίαν, τὰς ὁποίας πρῶτος ἐδίδαξεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἅμα τῇ ἰδρῦσει του, μεταλαμπαδεύσας ἐκ τῆς Δύσεως, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅσα ἦσαν τότε γνωστὰ εἰς τὴν Ἐπιστήμην. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀνατομίαν τὸ ἔργον τοῦ Μαυροκορδάτου περιεγράφῃ ἤδη πρὸ τινων ἐτῶν¹, πολὺ ἐπιτυχῶς καὶ γλαφυρῶς, ὑπὸ

¹ Ἰω. Κούμαρη, Ἱστορία τῆς Ἀνατομικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν Ἑλλάδι, Ἀκαδημαϊκὴ Ἰατρικὴ Ἰαν. 1939, τεύχος 1, σελ. 43.

τοῦ συναδέλφου Ἰω. Κούμαρη. Δι' ὃ σήμερον θὰ περιορισθῶ νὰ ἐκθέσω ὅσον τὸ δυνατόν συντομώτερον τὰ τῆς δράσεως τοῦ Μ. εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ζωῆς, τὴν Φυσιολογίαν, ἣν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ διδάσκω κατὰ τὰ τελευταῖα 28 ἔτη.

Ὁ Δημήτριος Μαυροκορδάτος ἦτο ἀπόγονος μιᾶς τῶν παλαιότερων καὶ γνωστοτέρων οἰκογενειῶν τῆς Ἑλλάδος, τῶν Φαναριωτῶν Μαυροκορδάτων, τῶν ὁποίων πλεῖστοι, ὄχι μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, διεκρίθησαν εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, καταλαβόντες ἐξεχούσας πολιτικὰς θέσεις καὶ ἄλλα ἀξιώματα· πολλοὶ Μαυροκορδάτοι καὶ ἀπόγονοι αὐτῶν ἐγένοντο ἔτι ἡγεμόνες τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας, ὡς καὶ τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σάμου.

Ὁ καθηγητὴς Δημήτριος Μαυροκορδάτος ἦτο κατ' εὐθειαν ἀπόγονος, ὅς ἐγγονος, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, υἱὸς δὲ τοῦ Ἀταμάνου τῆς Μολδαβίας Ἀλεξάνδρου Γ. Μαυροκορδάτου καὶ τῆς συζύγου του Σμαράγδας, θυγατρὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Ἀλεξάνδρου Μουρούζη.

Ἐφέτος συμπληροῦνται 108 ἔτη ἀφ' ὅτου ὁ Δημήτριος Μαυροκορδάτος ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις τὴν διδασκαλίαν τῆς Φυσιολογίας, ἣτις ἀτυχῶς ἐπέπρωτο νὰ τερματισθῇ πολὺ ταχέως, διότι ὁ μετὸς καὶ λαμπρὸς βίος τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο βραχύτατος, διαρκέσας ὀλίγα μόνον ἔτη. Ταῦτα ὅμως ἦσαν ἀρκετὰ διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ μεγάλη διάνοια καὶ ἡ δραστηριότης, τὰς ὁποίας περιέκλειε τὸ ἀσθενικὸν του σῶμα. Ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸν σιγῶμα τῆς μόλις ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος ὁ Μαυροκορδάτος διήλθεν ὡς διάτιων ἀστήρ!

Ὁ Δημήτριος Μαυροκορδάτος ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς βιογράφους του ἐγεννήθη τῷ 1811, εἰς οἰκογενειακὸν ὅμως σημείωμα ἀναγράφεται ὡς ἡμέρα τῆς γεννήσεώς του ἡ 27 Ὀκτωβρίου 1802. Εἰς τοὺς εἰδικωτέρους ἀφίεται ἡ ἐξακρίβωσις τούτου.

Μετὰ τὴν στοιχειώδη καὶ μέσην ἐκπαίδευσιν ἐν τῇ γεννετείᾳ ὁ Μ. μετέβη εἰς τὴν Γερμανίαν, ἔνθα ἐσπούδασε τὴν Ἰατρικὴν, ἐπιδοθεὶς εἰδικώτερον εἰς τὴν Γενικὴν Ἀνατομίαν παρὰ τῷ καθηγητῇ Tiedenann. Ἐπανέλθων τῷ 1835 εἰς Κωνσταντινούπολιν ἤσκησεν ἐπὶ βραχύτατον χρόνον τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα, διορισθεὶς μάλιστα καὶ διευθυντὴς Θεραπευτηρίου. Προσκληθεὶς ὅμως κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὑπὸ τῆς Ἀντιβασιλείας τῆς Ἑλλάδος, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ διωρίσθη ἱατροσύνεδρος, τῇ προτάσει του δὲ τὸ ἱατροσυνέδριον ἀπεφάσισε τὴν ἴδρυσιν Πρακτικοῦ Σχολείου ἱατρικῆς, χειρουργικῆς καὶ φαρμακοποιίας, πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν πολλῶν ἀνὰ τὴν χώραν ἐμπειρικῶν ἱατρῶν καὶ τῶν ἐπιθυμούντων ν' ἀσκήσουν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱατροῦ καὶ τοῦ φαρμακοποιοῦ. Πράγματι δὲ διὰ Β. Δ. τῆς 18/30 Μαΐου 1835 συνέστη θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν διδασκαλικὸν κατάστημα χειρουργίας, φαρμακοποιίας καὶ ἱατρικῆς, τῆς διδασκαλίας ἀνατεθείσης, τῆς μὲν Ἀνα-

τομίας καὶ Φυσιολογίας εἰς τὸν Δημήτριον Μαυροκορδάτον, τῆς Παθολογίας καὶ Θεραπευτικῆς εἰς τὸν Πέτρον Ἠπίτην (ἀντὶ τοῦ ὁποίου ὅμως τὰ μαθήματα ταῦτα ἐδίδαξεν ὁ Ἰω. Βούρος εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς πόλεως), τῆς Χειρουργικῆς εἰς τὸν Ἐρριῶν Τράϊμπερ, τῆς Μαιευτικῆς εἰς τὸν Νικόλαον Κωστῆν καὶ τέλος τῆς Φαρμακευτικῆς εἰς τὸν Ξαβέριον Λάνδερερ.

Εἰς τὸ ἰδρυθὲν Σχολεῖον καὶ κατὰ τὸ ἀπὸ 24-11-1835 πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ἡ Ἀνατομία καὶ ἡ Φυσιολογία ἐδιδάσκοντο τετράκις τῆς ἐβδομάδος.

Ὁ Μαυροκορδάτος ἤρχισε τὴν διδασκαλίαν τοῦ τὴν 2αν Δεκεμβρίου τοῦ 1835, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Κωνσταντίνου Μυσίου, ἧτις μετετράπη εἰς τὸ κληθὲν Ἀνατομικὸν κέντρον.

Ὅτε δὲ διὰ τοῦ Β. Δ. τῆς 14ης Ἀπριλίου τοῦ 1837 ἰδουθῆ τὸ Πανεπιστήμιον, ἐγκατασταθὲν κατ' ἀρχὰς παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θόλου οἰκίαν τοῦ Σταματίου Κλεάνθους, σωζομένην μέχρι τῆς σήμερον, ὁ Μαυροκορδάτος διωρίσθη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Ἀνατομίας καὶ προσωρινῶς τῆς Φυσιολογίας, ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν ἐπίσημον ἔναρξιν τῆς λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου ἤρχισε τὴν διδασκαλίαν τοῦ κατὰ Μάιον τοῦ 1837.

Οἱ κατὰ πρῶτον ἐγγραφέντες εἰς τὴν Ἱατρικὴν Σχολὴν φοιτηταὶ ἀνῆλθον εἰς 4 μόνον, οἵτινες ἐδιδάχθησαν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου Ἀνατομίαν μὲν εἰς τὸ α' ἑξαμήνον καὶ Φυσιολογίαν εἰς τὸ δευτέρον. Ἐξηκολούθησε δὲ διδάσκων ὁ Μαυροκορδάτος μέχρι τοῦ α' ἑξαμήνου τοῦ 1839, ὅτε καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς κατατροχούσης αὐτὸν φθίσεως παρέμεινεν εἰς τὴν οἰκίαν του μέχρι τῆς 5ης Νοεμβρίου τοῦ 1839, ὅτε ἀπέθανεν ἐκ τῆς νόσου ταύτης.

Ὁ τόσον προῶρος εἰς νεαρὰν ἡλικίαν ἐπελθὼν θάνατος τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο μέγα δυστύχημα διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, ἀπολέσασαν κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βήματα ἕνα τῶν σπανίων ἐπιστημόνων τῆς, τὸν πρῶτον ἑλληνα ἀνατόμον καὶ φυσιολόγον, ὅστις ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου ἔδωκε τρανὰ δείγματα μεγάλης ἱκανότητος καὶ ἐνεργητικότητος, μέχρι τοῦ τέλους δὲ τῆς ζωῆς του ἔδειξε τὴν πρὸς τοὺς φοιτητὰς στοργὴν καὶ ἀγάπην του. Τόσος ἦτο ὁ πρὸς τὴν διδασκαλίαν ζῆλος του, ὥστε δύο ἐβδομάδας πρὸ τοῦ θανάτου του, ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Συμβουλίου, (ὅπως ἐκαλεῖτο τότε ἡ Πανεπιστημιακὴ Σύγκλητος), τὴν ἄδειαν νὰ διδάσκη τοὺς φοιτητὰς κατ' οἶκον! Ἀποθνήσκων δὲ κατέλιπε διὰ διαθήκης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἅπασαν τὴν περιουσίαν του, ἀποτελουμένην κυρίως ἐκ μιᾶς οἰκίας, ὅπως, μετὰ τὴν πώλησιν ταύτης καὶ τὴν ἀπότισιν τῶν πρὸς τὴν Τράπεζαν χρεῶν του, κατατεθῆ εἰς αὐτὴν τὸ ὑπόλοιπον καὶ ἐκ τῶν ἐτησίων εἰσοδημάτων σπουδάζουν ὡς ὑπότροφοι ἄποροι φοιτηταὶ τῆς Ἱατρικῆς.

Ὁ ἐν Ἱασιῶ διαμένων πατὴρ τοῦ Μαυροκορδάτου, λαβὼν γνῶσιν τῆς

διαθήκης, συνεπλήρωσε τὴν δωρεὰν καὶ ἀφοῦ ἐξώφλησεν ἐξ ἰδίων ἅπαντα τὰ χρέη τοῦ υἱοῦ του καὶ ἀπήλλαξε τῆς ὑποθήκης τὴν οἰκίαν, παρέδωκεν αὐτὴν ἐλευθέραν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐκ τοῦ τιμήματος δὲ τῆς οἰκίας τὸ Πανεπιστήμιον ἠγόρασε χρεώγραφα, δι' ὧν ἔκτοτε συντηρεῖται μέχρι σήμερον τὸ Μαυροκορδάτειον κληροδότημα, ἑξακολουθοῦν τὴν εὐεργετικὴν δρᾶσιν του κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ διαθέτου. Καθ' ὅς δ' ἔλαβον ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Πανεπιστημίου πληροφορίας, ἡ περιουσία τοῦ κληροδοτήματος ἀνέρχεται σήμερον εἰς τὰς ἐξῆς μετοχάς: 16 τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, 48 τῆς Κτηματικῆς Τραπεζῆς καὶ 32 τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

Περὶ τῆς ἱκανότητος καὶ τῆς εὐεργετικῆς δράσεως τοῦ Μαυροκορδάτου ὁ δεύτερος Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Γ. Ράλλης (1838-1841) ἔλεγε: «Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν γνωρίζει μὲ ποῖον ἔνθερμον ζῆλον, μὲ ποίαν σπάνιαν ἱκανότητα ὠραῖζεν ὁ καθηγητὴς οὗτος τὴν εἰς τὰ φῶτα του ἐμπιστευθεῖσαν καθέδραν; . . . Ἄφ' οὗτου ὑπῆρξε τὸ Πανεπιστήμιον ἀφιερῶθη ὅλος εἰς τὴν πρόδόν του καὶ τελευτῶν δὲ εἰς αὐτὸ μόνον ἠθέλησε νὰ μείνῃ ἡ περιλειπομένη ὀλόκληρος περιουσία του, κατορθώσας οὕτω, Κύριος, νὰ μᾶς ὠφελῇ καὶ μετὰ θάνατον».

Ὁ δὲ Κ. Σοῦτσος εἰς τὸν Πρυτανιον του λόγον (1848) εἶπε περὶ τοῦ Μαυροκορδάτου ὅτι «ὀφείλεται πρὸς αὐτὸν αἰωνία εὐγνωμοσύνη ὡς πρῶτον καταθέντα τὸν θεμέλιον λίθον τῆς περιουσίας τοῦ Πανεπιστημίου».

Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ πρῶτος εὐεργετὴς τοῦ Πανεπιστημίου διατελεῖ ἄγνωστος εἰς τοὺς νεωτέρους καὶ ἢ κατὰ Σοῦτσον ὀφειλομένη εἰς τοῦτον αἰωνία εὐγνωμοσύνη μετεβλήθη εἰς αἰωνίαν λησμοσύνην, διότι τὸ ὄνομα τοῦ Δημητρίου Μαυροκορδάτου δὲν ἀναγράφεται οὔτε πρῶτον, οὔτε ἔσχατον εἰς τὴν στήλην τῶν εὐεργετῶν τοῦ Πανεπιστημίου. Εἶμαι ὅμως βέβαιος, ὅτι τὴν παράλειψιν ταύτην θὰ διορθώσῃ ὁ Πρύτανις, ὥστε τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου καταθέντος τὸν θεμέλιον λίθον τῆς περιουσίας τοῦ Πανεπιστημίου νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρμοῦσαν μετὰ τῶν εὐεργετῶν τοῦ Πανεπιστημίου θέσιν.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Φυσιολογίας ὁ Μαυροκορδάτος εἶχεν ἐνώπιόν του χειρογράφους σημειώσεις, τῇ βοήθειᾳ τῶν ὁποίων ἐδίδασκε χωρὶς νὰ ὑπαγορεύῃ. Ἄλλ' οἱ ἀκροαταὶ του, μὴ προφθάνοντες, φαίνεται, νὰ κρατοῦν σημειώσεις, ἠξίωσαν ἢ νὰ ὑπαγορεύῃ ὁ καθηγητὴς τὸ μάθημα, ἢ νὰ δίδῃ εἰς αὐτοὺς τὰ χειρογράφα του πρὸς ἀντιγραφήν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὰς ἀξιώσεις ταύτας, οἱ φοιτηταὶ ἐκήρυξαν ἀπεργίαν, ἐπρωτοστάτησαν δὲ εἰς αὐτὴν οἱ φοιτηταὶ Ἀναστάσιος Γούδας καὶ Νικόλαος Κομπότης. Τότε τὸ Ἀκαδημαϊκὸν Συμβούλιον ἐτιμώρησε, τοὺς μὲν πρωταιτίους δι' ὀκταήμερον παύσεως ἀπὸ τῆς ἰδιότητος τοῦ φοιτητοῦ, τοὺς δὲ λοιποὺς διὰ δημοσίας ἐπιπλήξεως.

Ἡ ἀπεργία ἐκείνη ὑπῆρξεν ἡ προμάμμη τῶν ἔκτοτε τόσον συχνὰ φουμένων φοιτητικῶν ἀπεργιῶν, ἀποδειχθεῖσα ἐξαιρετικῶς γόνιμος. Ἐκείνη ὅμως εἶχεν ὡς ἐλαφρυντικὸν τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τῆς καλυτέρας μαθήσεως, μετὰ δὲ τὴν προᾶξιν οἱ παρεκτραπέντες φοιτηταὶ ἔδειξαν ἀληθῆ μετάνοιαν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐξῆς γραφέντων εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης «Ἑλλάδα». «Οὕτω πικρῶς μετεμελήθησαν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ αὐτῶν συμπεριφορᾷ πρὸς τὸν ἄριστον καὶ χρηστότατον καθηγητὴν αὐτῶν, ὥστε ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, δάκρυα πύρινα λείβοντες, αὐτοὶ καὶ μόνοι ὑπεβάστασαν μέχρι τοῦ δημοτικοῦ νεκροταφείου τὴν σορὸν τοῦ διδασκάλου αὐτῶν κατὰ τὴν κηδεῖαν του».

Σημειωτέον, ὅτι ὁ φοιτητὴς Ἀναστάσιος Γούδας ἐγένετο κατόπιν ὁ πρῶτος ὑπότροφος τοῦ κληροδοτήματος Μαυροκορδάτου, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Κ. Βουσάκης, ὅστις διὰ τῆς ὑποτροφίας ταύτης ἐξεπαιδεύθη εἰς τοὺς Παρισίους, ἔνθα ἀνηγορεύθη διδάκτωρ καὶ μετὰ τινα χρόνον διεδέχθη τὸν Μαυροκορδάτον εἰς τὴν ἔδραν τῆς Φυσιολογίας.

Ὁ Μαυροκορδάτος συνέγραψεν Ἀνατομίαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐκδοθεῖσαν εἰς τόμον ἓν Ἀθήναις τῷ 1836 ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Κ. Ράλλη. Εἰς ταύτην δ' ἀναγράφονται οἱ ὑπὸ τοῦ ἰδίου πλάσθέντες πρῶτοι ἑλληνικοὶ ἐπιστημονικοὶ ἀνατομικοὶ ὄροι. Ἐπίσης ἐδημοσίωσεν (Ἀσκληπιὸς τ. Α΄.) ὁμιλίαν του γενομένην εἰς τὴν Ἱατρικὴν Ἑταιρείαν Ἀθηνῶν, κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1835, ὑπὸ τὸν τίτλον «ἡ Κωνσταντινούπολις πατρίς τῆς πανώλους».

Πλὴν τούτων ἀφήκεν εἰς χειρόγραφα πλῆρες σχεδὸν σύστημα Φυσιολογίας, ὡς καὶ μαθήματα Φαρμακολογίας. Τὰ χειρόγραφα ταῦτα τοῦ Μαυροκορδάτου ηὐτύχησα ν' ἀποκτήσω, ὡς πολυτίμον δῶρον ἀγαπητοῦ μου ἐξαδέλφου, τοῦ πρὸ τριετίας θανόντος Στεφάνου Ἀλεξ. Καραθεοδωρῆ, ἐγγόνου τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μαυροκορδάτου.

Ὁ ἀναγνώσκων τὰ μαθήματα τοῦ πρώτου τούτου διδασκάλου τῆς Ἀνατομίας καὶ τῆς Φυσιολογίας ἐν Ἑλλάδι, θαυμάζει τὰς γνώσεις καὶ τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματός του. Καίτοι δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις ἦσαν στοιχειώδεις καὶ αἱ λειτουργίαι τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ ἐν πολλοῖς ἄγνωστοι, τὰ δὲ συγγράμματα ἀσαφῆ καὶ δυσνόητα, τὰ μαθήματα τοῦ Μαυροκορδάτου ἀποτελοῦν σπανίαν ἐξαίρεσιν, διακρινόμενα διὰ τὴν παρατηρητικότητα, διὰ τὴν ἀκριβολογίαν καὶ τὴν σαφήνειαν. Διὰ νὰ σχηματίσετε δὲ ἰδέαν τινὰ περὶ τούτου θὰ σᾶς ἀναγνώσω μερικὰ τεμάχια ἐκ τῶν ἔργων του.

Εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς Ἀνατομίας του γράφει τὰ ἐξῆς ὄντως ἀξιοθαύμαστα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

«Αἱ ἀνατομαί, τὰ φυσιολογικὰ πειράματα καὶ ἡ παρατήρησις τῶν ἀσθενῶν

μετὰ τῶν νεκροτομιῶν, εἶναι τὰ τρία μόνα μέσα, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται τις νὰ γίνη μίτε ἀνατόμος καλός, μίτε φυσιολόγος, μίτε ἰατρός. Πρέπει τις νὰ σπουδάζη τὴν φύσιν ἐπάνω εἰς τὰ πτώματα καὶ ὄχι εἰς τὰ ἀνατομικὰ βιβλία, ἐπάνω εἰς τὰ ζῶντα ζῷα καὶ ὄχι εἰς φυσιολογικὰ βιβλία, ἐπάνω εἰς ἄρρώστους καὶ εἰς νεκροτομίας καὶ ὄχι εἰς τὰ συγγράμματα τῶν ἰατρῶν».

Πόσον ὀρθαὶ ἦσαν αἱ παρατηρήσεις αὗται τοῦ Μαυροκορδάτου εἶχε μὲν ἀποδειχθῆ καὶ προηγουμένως, ἀλλὰ πολὺ καταφανὲς ἔγινεν ἰδίως κατὰ τὸν παρόντα πόλεμον, ὅτε ἐστερήθημεν τῶν ἀνατομῶν, τῶν ἐπὶ ζῶων φυσιολογικῶν πειραμάτων καὶ τῶν ἐπὶ ἄρρώστων παρατηρήσεων. Ὡστε τώρα, καίτοι εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς Ἰατρικῆς ὑπάρχουν εἰδικὰ συγγράμματα, ὡς καὶ ἄλλα σύγχρονα βοηθητικὰ μέσα, ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις τῶν φοιτητῶν τῆς Ἰατρικῆς γίνεται πλημμελέστατα καὶ ἀλλοίμονον εἰς τὴν κοινῶν, ἐὰν δὲν καταστῆ δυνατὸν νὰ συμπληρωθῆ κατὰ τινα τρόπον ἡ ἄσκησις τῶν μελλόντων ἰατρῶν. Ἡ ὑγεία καὶ ἡ ζωὴ τῶν κατοίκων τῆς χώρας θὰ κινδυνεύουν ἐπὶ πολλὰ ἔτη πολὺ περισσότερον μετὰ τὸν πόλεμον, παρ' ὅσον ἐκινδύνευσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τούτου. Ἡ χειρόγραφος Φυσιολογία τοῦ Μαυροκορδάτου περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς κεφάλαια. Μετὰ τὴν Εἰσαγωγὴν καὶ τὴν γενικὴν Φυσιολογίαν, γράφει περὶ τῆς ἀπορροφήσεως καὶ τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ χυλοῦ καὶ τῆς λύμφης διὰ τοῦ συστήματος τῶν ἐκμυζουσῶν φλεβῶν, περὶ τῆς ἀναπνοῆς, τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, τῆς θρέψεως καὶ τῆς τὴν ζωὴν συνιστώσης ἀλλαγῆς τῆς ὕλης, τῆς ἀποκρίσεως τῶν ὑγρῶν, τῆς γενέσεως τῆς θερμότητος, περὶ τῶν ζωϊκῶν καταδηλώσεων, ἧτοι τῶν ἐνεργειῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος, περὶ τῆς αἰσθητικότητος, περὶ τῶν γεννητικῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ζωϊκῆς ζωῆς καὶ τέλος περὶ τῶν αἰσθητηρίων.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Φυσιολογίας τοῦ ὁ Μαυροκορδάτος λέγει τὰ ἐξῆς ὀρθὰ διὰ πᾶσαν ἐπιστήμην. «Ὁ εἰς τινα ἐπιστήμην εἰσαγόμενος πρέπει νὰ μάθῃ κατὰ πρῶτον τὴν ἰδέαν καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, τὴν μέθοδον ἣτις ἀπαιτεῖται πρὸς σπουδὴν αὐτῆς, τὰ βοηθήματα καὶ τὰς πηγὰς πρὸς καλλιέργειαν αὐτῆς καὶ τὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν σχέσιν της, διὰ νὰ ἴδῃ τὸν σκοπὸν πρὸς ὃν τείνει καὶ τὰς ἐκεῖσε φερούσας ὁδοὺς καὶ νὰ γνωρίσῃ τὰς περιστάσεις, αἵτινες δύναται νὰ τὸν ἀποπλανήσωσιν τοῦ σκοποῦ του».

Εἰς τὸ περὶ αἵματος κεφάλαιον γράφει. «Εἰς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζῶων, τόσον ἐντὸς τῶν ἀγγείων, ὅσον καὶ εἰς τὸ νεωστὶ ἀπὸ τὰς φλέβας ἐξελθόν, παρατηροῦμεν διὰ τοῦ μικροσκοπίου μικρὰ σφαιρίδια, τὰ ὁποῖα παρετήρησε πρῶτος ὁ Μαλίγειος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Λαβενχόκ».

«Οἱ καλύτεροι φυσιολόγοι συμφωνοῦσιν ὅτι τὸ αἷμα διατηρεῖται ρευστὸν

ζῶντος τοῦ ζώου διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ζωϊκοῦ ὄργανισμοῦ. Ὄταν δὲ χωρισθῇ ἀπὸ αὐτό, ἢ σβύσῃ ἡ ζωὴ, τότε πηγνυται, χωρίζονται τὰ συστατικά του μέρη καὶ ἄρχεται ἡ διάλυσίς του. Ἐπομένως ὅσον περισσότερο ἐλαττοῦται ἡ ζωτικὴ ἐνέργεια ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ ζώου, τόσον ταχύτερον ἀκολουθεῖ ἡ σύμψηξις τοῦ αἵματος».

Εἰς δὲ τὸ κεφάλαιον τῆς ἀφῆς γράφει: «Ἡ ἐντέλεια τῆς ἀφῆς κρέμαται κυρίως ἀπὸ τὴν λεπτότητα τοῦ δέρματος, τὴν πληθὺν τῶν νεύρων καὶ τὴν αἰσθησίαν τῶν ὀργάνων, δι' ὧν ψηλαφῶμεν τὰ μεγαλείτερα ἀντικείμενα. Τὸ γυναικεῖον φῦλον, ἐξ αἰτίας τοῦ ἀπαλωτέρου, τοῦ μαλθακωτέρου, αἰσθητοτέρου καὶ ὑπὸ τριχῶν ἤτιον κεκαλυμμένου δέρματός του, ἔχει καὶ δευτέραν αἰσθησιν τῶν ἀνδρῶν, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι τραχύτερον καὶ περιβάλλεται ἀπὸ παχύτεραν ἐπιδερμίδα».

Εἰς ἰδιαιτέρον τεῦχος ὁ Μαυροκορδάτος ἔχει γράψει μαθήματα Φαρμακολογίας, διαλαμβάνοντα πρῶτον περὶ τῶν φαρμακώσεων ἐν γένει καὶ κατόπιν διάφορα φάρμακα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζει φαρμάκια καὶ τὰ διαιρεῖ εἰς δύο τάξεις, τὴν Α' ἣν περιλαμβάνουσιν τὰ μεταλλικὰ φάρμακα, ἀρσενικόν, ὑδράργυρον, χαλκόν, μόλυβδον, ἀντιμόνιον, τίτανον καὶ τὰ καυστικά καὶ μηχανικῶς ἀφανίζοντα μέταλλα, καὶ εἰς τὴν Β'. τάξιν τῶν φυσικῶν φαρμακίων, εἰς ἣν περιγράφει τὸ Προυσιακὸν ὄξύ, τὴν βελγαδόνναν, τὸ χόνιον, ὄπιον, στραμμώνιον, ὑοσκύαμον, σολάναν, δριμέα φάρμακα, τὸ ἀκόνιτον, βατορία, εὐφόρβια, ἐλλέβορον, τὴν δακτυλήθραν καὶ τέλος τοὺς βλαβεροὺς ἀμανίτας.

Λυποῦμαι διότι ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἐκθέσω καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα μέρη τῶν χειρογράφων. Πρὶν ὅμως τελειώσω τὴν σημερινὴν ἀνακοίνωσιν θέλω νὰ ἀναφέρω τὰ ἐξῆς γεγονότα, ἔχοντα ἐθνικὴν ἱστορικὴν σημασίαν, ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον τὸν ἐξ ἀπορρήτων, τῶν ὁποίων ἔλαβον γνῶσιν ἐσχάτως ἐκ τινος ἐγκυκλίου σταλείσης εἰς τὰ μέλη τῆς Γερμανικῆς Ἀκαδημίας τῶν Φυσιδιφῶν.

Τὸ Γενικὸν Ἀρχεῖον τῆς πόλεως Würzburg ἐζήτησε πρό τινος χρόνου ἀπὸ τὴν ρηθεῖσαν Ἀκαδημίαν τὴν ἐξῆς πληροφορίαν. Εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ προϋσταμένου τοῦ Νοσοκομείου Julius τοῦ Würzburg εἶναι ἀνηρητημένη ἐλαιογραφία τοῦ 17ου αἰῶνος, παριστῶσα γενειοφόρον ἄνδρα φέροντα μαῦρον μανδύαν μετὰ μπαρέττας ὁμοιοχρώμου. Ἐκ χρυσῆς δὲ περὶ τὸν τράχηλον τοῦ εἰκονιζομένου ἀλύσεως κρέμαται χρυσῆ πλάξ, ἐφ' ἧς εἶναι χαραγμένη μία κεφαλὴ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Alexander Magnus. Ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς εἰκόνας ζωγραφισμένων ἀνθέων καὶ καρπῶν, ὡς καὶ ἐνὸς ἀποστακτικοῦ κέρατος, φαίνεται πιθανόν ὅτι ὁ παριστάμενος θὰ ἦτο φυσιδιφῆς ἢ χημικός. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχε κατα-

στῆ μέχρι τοῦδε δυνατὸν νὰ γνωσθῆ, ποῖος ἦτο ὁ εἰκονιζόμενος, ἀπετάθησαν εἰς τὴν ἐν Halle Ἀκαδημίαν τῶν Φυσιολογῶν. Εἰς ἀπάντησιν ἡ Ἀκαδημία ἐγνώρισεν ὅτι ἐκ τῶν Ἀρχαίων τῆς ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἐπονομαζόμενος Alexander Magnus, γεννηθεὶς τῷ 1641 καὶ ἐκλεγείς μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Φυσιολογῶν τὴν 1ην Δεκεμβρίου τοῦ 1689. Εἰς τὸ μητροῶν δὲ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ τούτου ὑπῆρχον καὶ αἱ ἐξῆς πληροφορίες: ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο Ἀρχιδιερμηνεὺς ὅλων τῶν μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης συνηνωμένων λαῶν, ἔκτακτος πρεσβευτῆς τῆς Τουρκίας παρὰ τῇ Αὐλῇ τῆς Βιέννης καὶ πληρεξούσιος Ὑπουργὸς κατὰ τὸ ἐν Carlowitz Συνέδριον τῆς Εἰρήνης τοῦ 1699. Αἱ πληροφορίες αὗται συμπίπτουν μὲ τὰς ὑπαρχούσας ἐξ ἄλλων πηγῶν περὶ τοῦ Ἀλεξ. Ν. Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀποσρήτων¹ μὲ μόνην διαφορὰν ὡς πρὸς τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν E. Legrand ἦτο τὸ 1636, ἀντὶ τοῦ εἰς τὸ Μητροῶν τῆς Γερμανικῆς Ἀκαδημίας ἀναφερομένου 1641. Τὴν τελευταίαν ταύτην χρονολογίαν δέχεται καὶ ὁ συνάδελφος Κ. Ἄμαντος.

Προκειμένου περὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ παρακληθῆ ἡ διοίκησις τοῦ Νοσοκομείου Julius τοῦ Würzburg ἐκ μέρους εἴτε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, εἴτε τοῦ Ἐθνολογικοῦ Μουσείου ἢ τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, εἴαν εἶναι διατεθειμένη νὰ παραχωρήσῃ ἢ πωλήσῃ τὴν εἰκόνα αὐτήν, μὴ ἔχουσαν δι' αὐτοὺς ἄλλην τινὰ ἀξίαν πλὴν τῆς καλλιτεχνικῆς, ἐνῶ διὰ τὴν Ἑλλάδα θὰ εἶναι ἐθνικὸν κειμήλιον.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται πόσον εὐεργετικὴ καὶ ἐθνικὴ ἦτο ἡ δρᾶσις τοῦ Δημητρίου Μαυροκορδάτου, ὡς ἐπιστήμονος, ὡς διδασκάλου καὶ φιλανθρωποῦ.

Ἐντὸς 4 μόνον ἐτῶν, καθ' ἃ διήρκεσεν ὁ ἐν Ἀθήναις βίος του, κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν νὰ φανῆ ὠφέλιμος εἰς τὴν πατρίδα. Τόσον διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ διδασκαλείου πρὸς μόρφωσιν τῶν ἐμπειρικῶν ἰατρῶν, ὅσον καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἔργων του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, εὐηργέτησε τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ κοινωνίαν.

Ὁ Μαυροκορδάτος εἰργάσθη μετὰ ζήλου, ἐξαντλήσας τὰς δυνάμεις του μέχρι τελευταίας πνοῆς. Ὁφέλησε δὲ τὸ Πανεπιστήμιον ὄχι μόνον ἐν ζωῇ, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον, διαθέσας ὀλόκληρον τὴν περιουσίαν του ὑπὲρ τῶν ἀπόρων φοιτητῶν.

Διὰ τοῦ καθόλου βίου του ὁ Δημήτριος ἐδείχθη ἀξίος ἀπόγονος τῶν Μαυροκορδάτων, συνεχίσας τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις τοῦ εὐκλεοῦς γένους του. Τοιοῦτος ἀνὴρ εἶναι ὄντως ἀξίος τῆς αἰωνίας εὐγνωμοσύνης ὅλων ἡμῶν.

¹ Emil Legrand, Genéalogie des Maurocordato de Constantinople, Paris 1886, impr. Lahure.